

Jewish Legal Status of Jews in the Port Cities of Southern Ukraine in the Context of the Municipal Regulations of the Second Half of the Nineteenth Century

UDC: 94(477.7)"18"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172511>**Dorosheva Antonina**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-3257-7173>, dorosheva.21.12@gmail.com*The Pre-Danube Branch of the Private Joint Stock Company "Higher education institution "The Interregional Academy of Personnel Management" (Izmail, Ukraine)*

Abstract

Relevance. In the context of a full-scale war in Ukraine, migration processes have gained a new level of understanding, and most importantly, interpretation. Forced migration has been an inherent part of human history at all stages of its development, but now it has become global. Migration processes are accompanied not only by socio-economic, psycho-emotional difficulties, but also by legal discrimination and restrictions. To a certain extent, this situation resembles the migration movements of the nineteenth century, when the Jewish population of southern Ukraine faced discrimination, forced resettlement, and the search for opportunities in the system of imperial prohibitions. Modern Ukrainian society is striving for transformation based on the rule of law and democratic values. Analyzing historical precedents helps to acknowledge past mistakes and avoid repeating them in the future.

The purpose is to find out the specifics of applying municipal regulations of the second half of the nineteenth century in relation to the Jewish population and the impact of this legislation on the extent of Jewish participation in the municipal governments of the port cities of southern Ukraine.

The results include the identification of prohibitions and restrictions on Jews in the municipal legislation of the Russian Empire in the second half of the nineteenth century and the peculiarities of the implementation of municipal legislation in southern Ukrainian port cities.

Conclusions. The study has established that the City Regulations of 1863 for Odesa and the imperial regulations of 1870 and 1892 restricted the right of Jews to participate in the activities of city government institutions. Despite the substantial Jewish population in the cities of southern Ukraine, they were represented in public administration in much smaller numbers than representatives of the Christian faith. However, despite the discrimination, Jews held strong positions in the governance of port cities. This is especially evident in Odesa, where Jews managed to hold the highest positions in the city's administration.

Keywords: Jews, Southern Ukraine, discrimination, municipal legislation, municipal government

Правове становище євреїв у портових містах Півдня України в контексті міських положень другої половини XIX ст.

Дорошева Антоніна*Придунайська філія приватного акціонерного товариства «Вищій навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом» (Ізмаїл, Україна)*

Анотація

Актуальність. В умовах повномасштабної війни в Україні міграційні процеси набули нового рівня розуміння, а найголовніше сприйняття. Вимушена міграція була притаманна історії людства на всіх етапах розвитку, але нині вона набула глобального характеру. Міграційні процеси супроводжуються не лише соціально-економічними, психоемоційними труднощами, а й правовими утисками та обмеженнями. Певною мірою ця ситуація перегукується з міграційними рухами XIX ст., коли єврейське населення Південної України стикалося з дискримінацією, примусовим переселенням, пошуками можливостей в системі імперських заборон. Сучасне українське суспільство прагне до трансформації на засадах верховенства права та демократичних цінностей. Аналіз історичних прецедентів дає змогу врахувати помилки минулого та уникати їх у майбутньому.

Мета – з'ясувати особливості застосування міських положень другої половини XIX ст. щодо єврейського населення та вплив зазначеного законодавства на ступінь залученості євреїв до органів міського самоврядування портових міст Півдня України.

Результати полягають у виявленні заборон й обмежень щодо євреїв у міському законодавстві російської імперії другої половини XIX ст. та особливостей реалізації міського законодавства у південноукраїнських портових містах.

Висновки. Встановлено, що Міське положення 1863 р. для Одеси та загальноімперські положення 1870 та 1892 рр. обмежували право євреїв брати участь у діяльності міських владних інституцій. Незважаючи на значну чисельність цієї національності в містах Півдня України, у громадському управлінні вони були представлені в помітно меншій кількості, ніж представники християнського віросповідання. Проте, попри наявну дискримінацію, іудеї займали міцні позиції в управлінні міст-портів. Особливо добре це простежується в Одесі, де євреям вдавалося обіймати найвищі посади в системі міського управління.

Ключові слова: євреї, Південь України, дискримінація, міське законодавство, міське самоврядування

Стаття надійшла / Article arrived: 08.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 24.02.2025

Вступ.

Законодавство російської імперії кінця XVIII – початку XIX ст. запровадило чисельні правові обмеження для євреїв, які охоплювали різні аспекти їхнього життя. Передусім їм обмежували право на вільне пересування та проживання, змушували селитися у спеціально визначених зонах. Політика російської імперії, спрямована на зосередження єврейського населення в західних регіонах країни та запобігання проникненню євреїв до «великоруських» губерній призводить до формування у 1835 р. «смуги осілості», що охопила Волинську, Подільську, Катеринославську, Київську, Херсонську, Таврійську, Полтавську та Чернігівську губернії. Майже незмінною вона залишалася до 1917 р. На визначених територіях єврейське населення було позбавлене права володіти земельними ділянками та займатися сільським господарством, що зумовило зосередження євреїв у містах і містечках, де вони вели комерційну діяльність і розвивали ремесла (лише дозволені імперським законодавством).

Також євреї стикалися з обмеженням у праві власності, що заважало їм володіти та розпоряджатися майном на рівних умовах з іншими громадянами. Не менш значущими були заборони у сфері освіти, які суттєво ускладнювали доступ до навчальних закладів. Вибір професії також був суворо регламентованим, а чимало спеціальностей взагалі були для них заборонені. Окрім цього, існували й фінансові обмеження, які ускладнювали ведення підприємницької діяльності.

Обмежувальні заходи стосувалися й особистих немайнових прав, що звужувало їхні можливості в соціальному та правовому середовищі. Вони мали урізаний доступ до публічних послуг, не могли повноцінно брати участь в судочинстві, обіймати судові посади та впливати на місцеве самоврядування. Так, Міське Положення 1863 р. для Одеси, Міські Положення 1870 р. та 1892 р. містили чітку регламентацію пасивного та активного виборчого права для єврейського населення.

Аналіз попередніх публікацій. Питання участі єврейського населення в управлінні містами знайшло відображення у низці історичних документів опублікованих на сторінках місцевої періодики XIX ст. («Відомості Одеського міського громадського управління», «Новоросійський календар», «Пам'ятна книга Херсонського міського громадського управління»). Важливим джерелом для висвітлення зазначеної проблематики слугували фонди архівів міст Одеси, Херсона та Миколаєва.

Роль і місце чорноморських портів в історії України знаходять відображення в чисельних дослідженнях українських істориків. Як правило, вони носять краєзнавчий, регіональний характер. Правове становище євреїв Півдня України в контексті міського законодавства другої половини XIX ст.

знайшло відображення у розвідках Л. Левченко (2000), В. Доценка (2014). В. Щукіна (2005).

Мета – з'ясувати особливості застосування міських положень другої половини XIX ст. щодо єврейського населення та вплив зазначеного законодавства на ступінь залученості євреїв до органів міського самоврядування портів Півдня України.

Результати дослідження.

30 квітня 1863 р. імператор Олександр II підписав указ щодо запровадження в Одесі нового порядку міського громадського самоврядування. Відповідно до Міського положення 1863 р., управління Одесою поділялося на загальне та приватне (станове). До системи загального управління належали загальна міська дума, розпорядча міська дума та міський голова. Станове управління здійснювалося через функціонування зборів виборних осіб, діяльність станових старшин, а також купецьку та міщанську управи. Запроваджене Положення мало низку переваг порівняно з аналогічними документами для столиць російської імперії. Міський уряд Одеси отримав ширші повноваження, послабився контроль за діяльністю інституцій міського управління з боку держави, більша кількість городян набувала пасивне та активне виборче право, запроваджувалася принципово нова прогресивна система виборів.

Не зважаючи на наявні переваги, нове міське законодавство суттєво обмежувало право євреїв брати участь у діяльності міських товариств. Так, обрання євреїв на громадські посади проводилося окремо від виборів на такі ж посади представника від християнської громади. Євреї не обиралися на посади маклерів, нотаріусів, членів правління міських громадських банків, присяжних оцінщиків (Правительственное распоряжение, 1865). Більш того, за наказом Сенату в 1863 р. для євреїв вводилася особлива форма присяги перед виборами на громадські посади (ДАМО, 1863, Ф. 222, Оп. 1, Спр. 903). Але незважаючи на існуючі заборони, у 1863 р., половина гласних (37 з 75) загальної думи Одеси та 2 особи з 9 членів розпорядчої думи були євреями (Шевченко, 2010, с. 32). Це пояснюється вагомим відсотком представників цієї національності серед мешканців Одеси, які до того ж були платниками податків, що давало право участі у виборах.

Треба зазначити, що реформи 60-70-х років XIX ст. дещо розширили коло політичних прав євреїв. Так, судова та земська реформи (1864 р.) передбачали можливість для євреїв обирати та бути обраними на виборні посади до земств та на посади судових присяжних засідателів (Доценка, 2014, с. 390). Поступовий розвиток економіки, початок ери капіталістичних відносин вимагали змін. Після тривалого етапу обговорень та нескінченних дискусій у 1870 р. в почало діяти нове міське законодавство. Міське Положення 1870 р. закріплювало трикурійну

систему поділу виборців до інститутів міського самоврядування. Залежно від суми сплачуваних податків городян зараховували до певної категорії (курії). У приморських містах Півдня України до першої курії потрапили дворяни, духовництво, міщани та різночинці. До другої та третьої – громадяни, що були задіяні в торгівельно-промисловій сфері (буржуазія, купецтво та представники дворянства, що займалися капіталістичним підприємництвом). Більша частина виборчих прав припадала на представників першої курії, але найбільш активними виявилися члени другої та третьої курії, що забезпечувало їхню перевагу на виборах.

Положення 1870 р. визначало кількість гласних з нехристиян у розмірі однієї третини від загальної кількості (Капеллер, 2005, с. 208). У кожному місті складався список євреїв, які могли бути обраними до міських гласних. Але їхня кількість не повинна була перевищувати однієї десятої частини загального складу думи або зборів.

Незважаючи на існуючі заборони, позиція євреїв у міському самоврядуванні Одеси була міцною. В 1873 р. купець А. Бродський та лікар Е. Соловейчик були членами міської управи. З 1878 р. протягом чотирнадцяти років фінансами Одеси відав Р. Харі. Наприкінці 70-х рр. XIX ст. Р. Харі тимчасово займав посаду міського голови, у зв'язку з від'їздом з міста М. Новосельського. Ця тенденція пояснюється чисельністю євреїв серед мешканців Одеси. На початку 70-х рр. XIX ст. в Одесі налічувалося 179.632 городян, серед них євреїв – 27.178 чоловік (Новоросійський календарь, 1873, с. 99). Тобто євреї складали 6,6 від загальної кількості населення або майже 44 %. Такі особи, як грек Г. Маразлі та євреї А. Бродський та Р. Харі зробили чимало для розвитку Одеси, як найбільш організованого в муніципальному відношенні міста.

Голова міста обов'язково мав бути християнського віросповідання. Одеса в цьому контексті була виключенням. В різні роки на вищу міську посаду призналися українці (С. Яхненко), росіяни (П. Железцов, І. Портнов, К. Новиков, Л. Пашков), серби (Лучич), греки (Т. Інглезі, С. Амвросіо, Г. Маразлі), представники інших національностей та віросповідань. Але, незважаючи на наявний лібералізм, наведений перелік демонструє перевагу росіян в українському місті, що цілком відповідало імперській політиці.

Обмежувальні заходи царату щодо єврейського населення, зокрема, в системі місцевого самоврядування, мали на перший погляд неочевидні, але доволі значні негативні наслідки для міського господарства Півдня України. Маючи досвід ведення успішної комерційної діяльності та значні фінансові статки, євреї, перебуваючи на певних громадських посадах, демонстрували високий рівень ефективності та результативності. Євреї були власниками

найбільших торговельних фірм в Одесі. Їм вдалося навіть потіснити старі грецькі компанії. Так, у 1881 р. з 16 власників великих торговельних фірм 14 були євреями. Найбільші торговельні компанії належали С. Гуровичу, Ф. Рафаловичу, Фішеровичу і Когану, Фельдману. Капітал торговельного дому Л. Рабиновича на початку 90-х рр. становив 800 тис. крб., О. Бродського – 155 тис. (Бернштейн, 1881, с. 81; Лазанська, 2003). Ці та інші підприємства оперували в Одесі величезними капіталами, відігравали важливу роль в розвитку торгівлі всього Новоросійського краю. Крім того, євреї володіли рядом великих магазинів і чисельних дрібних крамниць.

Що стосується Миколаївської міської думи, то тут незначний відсоток євреїв серед гласних був пов'язаний з порівняно малою чисельністю представників цієї національності серед населення міста. Це пояснювалося особливим становищем міста, яке мало виключно військово-морське призначення. Такий статус вимагав певних обмежень, серед яких було ускладнення умов поселення та проживання в межах міста іноземних громадян. Ситуація змінилася після Кримської війни, по закінченню якої Миколаїв майже втратив свій статус військово-морського порту. У 1860 р. на посаду Миколаївського військового губернатора було призначено Б. О. фон Глазенапа (Левченко, 2000, с. 9). Саме він обґрунтував необхідність зняття заборони селитися євреям в межах міста: після втрати стратегічного військового призначення необхідно було розширювати торговельні операції, у чому могло допомогти єврейське населення.

Протягом 60-х рр. XIX ст. юридична база для проживання євреїв в Миколаєві розширилася. Було надано право проживати в місті відставним нижнім чинам (1860 р.), ремісникам (1861 р.), а з 1866 р. це право поширилось й на євреїв-міщан.

Перші вибори до установ міського управління після впровадження Положення 1870 р., в Миколаєві відбулися в 1871 р. (на 1872-1875 рр.). Згідно з проведеним голосуванням на посаду міського голови було обрано почесного громадянина П. Сиротинського (83 голоси проти 36), а кандидатом голови – купця другої гільдії А. Самокішина (69 голосами проти 50). В гласні думи та на інші громадські посади від купців балотувалося – 8 осіб, від міщан – 5, а від євреїв в гласні – 2, в депутати по торгівлі – 1 (на інші посади їх кандидатури не були представлені). Після закінчення виборчого процесу до громадського управління містом від купців було обрано – 8 городян, від міщан – 4, від євреїв – 2 (ДАМО, 1871, Ф. 222, Оп. 1, Спр. 1373).

Зростання кількості євреїв серед мешканців міста призвело й до збільшення представників цієї національності серед гласних. Так, в період з 1872 по 1876 рр. 5 євреїв було обрано гласними при загальній кількості 71. На наступний період (1876-1880 рр.)

було обрано 4 євреїв із 72 гласних (але й в 1880 р. євреї складали лише 13,54 % від загальної кількості населення). В 1880-1884 рр. в Миколаївській думі було вже 7 євреїв із 72 гласних, у 1884-1886 рр. – 7, але при кількості гласних 68. У 1888-1892 рр. євреїв вже було 11 з 62 гласних (Щукін, 2005, с. 52).

Реформа 1892 р. закріпила виборче право за дворянами та представниками великої торгово-промислової буржуазії. А ось підприємці, підрядники, власники питних закладів, ремісники і міщани не мали виборчого права, хоча вони й були найчисельнішими прошарками міського населення та продемонстрували жваву громадську діяльність за часів існування Положення 1870 р.

Законодавством передбачалися певні обмеження щодо участі у виборах для осіб нехристиянського віросповідання. У ст. 44 міського Положення 1892 р. зазначається, що кількість гласних з нехристиян не повинна перевищувати однієї п'ятої частини від загальної кількості гласних (Новоросійський календарь, 1892, с. 167). Для південних міст це було принциповим питанням, що пов'язано з чисельністю представників цієї національності серед міських мешканців в означений період. Більше того, євреї, як правило були заможною частиною населення з великим досвідом ведення підприємницької діяльності. В містах Новоросійського краю на початок 80-х рр. XIX ст. налічувалося 74.194 євреїв, що складало 35,05 % від загального числа мешканців.

При цьому в міських думах представництво мали лише 22,9 % євреїв від кількості гласних, що було на третину менше від показника, дозволеного законопроектом. В деяких містах така тенденція пояснювалась відсутністю серед єврейського населення достатньої кількості заможних людей з необхідним майновим цензом. Але були й такі міста (серед яких Одеса й Херсон), в яких це було пов'язано з протистоянням між місцевими мешканцями та євреями. В Херсоні, де євреї складали приблизно 46 % населення, вони змогли заповнити менше 80 % відведених їм місць в думі (Ващенко, 1879). При цьому, кількість євреїв серед купців Херсона наближалась до половини, серед ремісників була більша, ніж половина. Вони були власниками більше половини всіх фабрик та заводів, майже 50 % торговельних лавок і переважної більшості лісних складів та ін.

Реформа 1892 р. збільшила майновий ценз і одночасно скоротила число євреїв, які могли бути обраними до інститутів міського управління. Так, в Одесі в 1893-1897 рр. з 59 гласних думи було лише 5 євреїв, в Херсоні з 30 гласних – 2 євреї, в Миколаєві – з 52 – 2 (Щукін, 2005, с. 53). У 1890-х

рр. Одеська міська дума зверталася з клопотанням до Міністерства внутрішніх справ про надання євреям рівних виборчих прав із християнським населенням. Міністерство не відгукнулося на пропозицію думи. Був отриманий дозвіл лише на збільшення кількості євреїв з 5 до 8 осіб.

Висновки.

У другій половині XIX ст. намітилися певні економічні послаблення для іудеїв (передусім у сфері підприємницької діяльності), але політичні права та свободи євреїв були значно обмежені, що чітко простежується через зміст міського законодавства. Так, запроваджені у 1863, 1870 та 1892 роках міські положення, з одного боку, надавали певні можливості єврейському населенню імперських міст долучатися до міського самоврядування, але, з іншого боку, встановлювали жорсткі квоти та обмеження щодо їхньої кількості в управлінських інституціях. Відповідно до міського Положення 1863 р. (для Одеси) було заборонено обирати євреїв на низку посад у системі міського самоврядування, вибори іудеїв проводилися окремо від представників християнського віросповідання, вступаючи на громадські посади, вони мали присягати відповідно до особливої форми тощо. Положення 1870 р. чітко обмежувало кількість гласних від єврейського населення міст у розмірі однієї третини від загальної кількості обраних посадовців, а міська реформа 1892 р. скоротила зазначений показник до однієї п'ятої. На посаду голови міста міг претендувати лише представник християнської конфесії.

Незважаючи на штучні урядові заборони, єврейське населення намагалось активно долучатися до діяльності міських дум. Але реальний відсоток представників цієї національності в муніципальних органах, як правило, був нижчим за їхню частку в загальній чисельності міських мешканців. Якщо у Миколаєві це пояснювалось незначною кількістю євреїв серед міських мешканців, то в Одесі та Херсоні – протистоянням між місцевими городянами та євреями.

Аналізуючи практику міського самоврядування південноукраїнських міст, слід відзначити, що попри зазначені обмеження єврейське населення відігравало визначну роль у розвитку міського господарства. Володіючи великими компаніями різного комерційного спрямування, вони активно впливали на торговельну та фінансову політику, що забезпечувало економічне зростання Півдня України. Таким чином, обмежувальні заходи імперської росії стримували політичну інтеграцію євреїв, але не змогли в повній мірі витіснити їх як з економічного, так і з громадського життя міст.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бернштейн, С. (Ред.). (1881). *Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем*. Одесса.
- Ващенко, Н. О. (1879). *Памятная книжка Херсонского городского общественного управления*. К. 16. Херсон: Типография Н. О. Ващенко.
- Города и значительные местечки Новороссийского края и Бессарабии. (1873). *Новороссийский календарь на 1873 год*, (с. 85-108). Одесса.
- Державний архів Миколаївської області. (1863). Указ Правительствующего Сената о введении единой формы присяги для евреев всех местностей перед выборами на общественные должности. Формы присяги (2 января 1863 г.) (Ф. 222, Оп. 1, Спр. 903). Миколаїв.
- Державний архів Миколаївської області. (1871). Дело о выборах городского головы и членов на городские должности (28 августа – 6 ноября 1871 г.) (Ф. 222, Оп. 1, Спр. 1373). Миколаїв.
- Доценко, В. О. (2014). *Російське законодавство щодо євреїв другої половини XIX – початку XX століття*. Відновлено з <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11567/Dotsenko.pdf?sequence=1>
- Капеллер, А. (2005). *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад* (Переклад Х. Назаркевич; М. Крикун (Ред.)). Видавництво Українського Католицького Університету.
- Лазанська, Т. (2003). Торговельні доми України на межі двох століть (1892-1914 рр.). *Історія України*, (31-32), 12-15.
- Левченко, Л. (2000). Політика миколаївських та севастопольських військових губернаторів щодо єврейського питання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 12, 5-13.
- Начало городского положения 1892 года. (1892). *Новороссийский календарь на 1892 год*, (с. 166-183). Одесса.
- Правительственное распоряжение о допуске участия евреев в замещении должностей по городским общественным банкам. (1865). *Ведомости Одесского городского общественного управления*, 45, 177.
- Шевченко, В. В. (2010). *Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.)*. (Монографія). НАН України, Ін-т історії України.
- Щукін, В. В. (2005). Євреї в земських органах та міських думах Херсонської губернії. *Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки*, 20, 51-54.

REFERENCES

- Bernstein, S. (Ed.). (1881). *Historical and commercial and economic overview of Odessa in connection with the Novorossiia Region*. Odessa.
- Cities and important places in the Novorossiia Region and Bessarabia. (1873). *Novorossiia Calendar for 1873*, (pp. 85-108). Odessa.
- Dotsenko, V. O. (2014). *Russian legislation on Jews in the second half of the 19th - Early 20th century*. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11567/Dotsenko.pdf?sequence=1>
- Government Decree on Allowing Jews to Participate in Filling Positions in City Public Banks. (1865). *Bulletin of the Odessa City Public Administration*, 45, 177.
- Kapeller, A. (2005). *Russia as a multiethnic empire: Emergence. History. Disintegration* (Trans. H. Nazarkevych; M. Krykun, (Ed.)). Publishing House of the Ukrainian Catholic University.
- Lazanska, T. (2003). Trading houses in Ukraine at the turn of two centuries (1892-1914). *History of Ukraine*, 31-32, 12-15.
- Levchenko, L. (2000). The Policy of Mykolaiv and Sevastopol Military Governors on the Jewish Question. *Scientific Works of the historical faculty of Zaporizhzhia State University*, 12, 5-13.
- Shchukin, V. V. (2005). Jews in Zemstvo Bodies and city dumas of Kherson province. Southern Archive: Collection of scientific works. *Historical Sciences*, 20, 51-54.
- Shevchenko, V. V. (2010). *Private banking entrepreneurship in Odesa (19th - Early 20th Centuries)*. (Monograph). NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine.
- State Archives of Mykolaiv Oblast (1871). *Case on the election of the mayor and members of city offices* (August 28 - November 6, 1871) (F. 222, Op. 1, Folder 1373). Mykolaiv.
- State Archives of Mykolaiv Oblast. (1863). *Decree of the Governing Senate on the introduction of a Uniform Oath Form for Jews of All Localities before elections to public office. Forms of Oath* (January 2, 1863) (F. 222, Op. 1, Sp. 903). Mykolaiv.
- The beginning of the city regulations of 1892. (1892). *Novorossiia Calendar for 1892*, (pp. 166-183). Odesa.
- Vashchenko, N. O. (1879). *Memorial book of the Kherson City Public Administration*. K. 16. Kherson: Printing House of N. O. Vashchenko.